

Emilia Fogelklou - tro och samhällssyn

Aktualisering av ett bidrag till samtalet om att vilja forma det egna livet och samhället.

CECILIA NAHNFELDT

Cecilia Nahnfeldt är lektor i religionsvetenskap vid Karlstads universitet och forskare i etik vid Uppsala universitet. Artikeln är skriven inom ramen för forskningsprogrammet "Ideologier i teori och praktik" vid Estetisk-filosofiska fakulteten, Karlstads universitet.

Inledning

Det är i år 100 år sedan Emilia Fogelklou avlade teologie kandidatexamen 1909 i Uppsala. Genom att vara den första i raden av kvinnor som avlagt teologie kandidatexamen öppnade hon vägen för kvinnor. Det är ju så att även om vägar öppnas, så gör det skillnad om någon också börjar gå den och fullföljer. Hon är inte den första kvinnan som är teolog. De teologiska förmödrarna är fler, men hon är den första som avlägger akademisk examen. Hon är inte heller unik enbart genom att vara den första. Möjligen blev hon den första just därför att hon drevs av en vilja att ge uttryck för sin särpräglade teologiska röst. Hennes drivkraft att, som utbildad lärare gå vidare med akademiska studier, först vid filosofisk fakultet och därefter vid teologisk, är omtalad.

Emilia Fogelklou (1878-1972) var i sin tid en ovanlig kvinna, om än inte ensam i sitt slag. Hon hade en bred bildning och var intresserad av och hade en stark tilltro till kunskapens förmåga att förändra liv. Detta delade hon med flera. Det unika utkristalliserar sig i hennes intensiva strävan att också leva det hon lärde, samtidigt som hon lät livet vara del i det egna lärandet. Denna ömsesidiga process mellan lära och liv kanske hon själv skulle ha benämnt människodanande. Många har omsorgsfullt beskrivit henne.¹ Det

rika biografiskt präglade materialet visar att hon både var och är en fascinerande person. Emilia Fogelklou var en religionspedagog med en tydlighet i sin syn på religionsundervisningens viktiga bidrag både för enskilda och samhällets bildning. Hon gjorde en av de första religions-sociologiska studierna i Sverige. Hon var en samhällsdebattör med blick för människors ut-satthet och möjlighet. Hon var en av de ideologiska rösterna för kvinnors medborgarskap i Fogelstadgruppen och därmed del i kvinnorörelsen. Hon utvecklade ett teologiskt tänkande med egen prägel. Hon bar en övertygelse om det heligas nödvändighet. Hon kallas mystiker kanske på grund av detta, men också för att hon är svår att fånga i enkla beskrivningar.²

Min avsikt här är att aktualisera hennes teologiska bidrag som inte bara hade, utan som också menar jag, *har* samhällsrelevans. Denna arti-

Aspegren, Kerstin (red.) (1990). *Emilia Fogelklous verklighetsupptäckt*. Gnosis 1989:2-4 (Delsbo: Åsak).

Fogelklou, Emilia & Wägner, Elin (1988). *Kära Ili, käraste Elin: Emilia Fogelklou och Elin Wägner växlar brev åren 1924-1949*. (Delsbo: Åsak).

Fogelklou, Emilia (1979). *Brev till vännerna*. (Stockholm: Natur och kultur).

Fahlgren, Margaretha (1987). *Det underordnade jaget: en studie om kvinnliga självbiografier*. (Tullinge: Jungfrun).

² Catharina Raudvere har påpekat svårigheten med det komplexa material som finns av och om Emilia Fogelklou. Det biografiska materialet tar lätt överhand. Raudvere påpekar att biografien inte är livet. Raudvere Ellerström, Catharina (1990) "Troslov inte trosbegrepp", s. 42-47 i, Aspegren, Kerstin (red.) (1990). *Emilia Fogelklous verklighetsupptäckt*. Serie: Gnosis, Tidskrift för en andlig kultur (1989:2-4) (Delsbo: Åsak).

¹ Se bl.a. följande:

Bergman Andrews, Malin (1999). *Emilia Fogelklou, människan och gärningen: en biografi*. (Skellefteå: Artos).

Meijling Bäckman, Ingrid (1997). *Den resfärdiga: studier i Emilia Fogelklous självbiografi*. (Lund : Univ).

kel avser därför att ge en bakgrund till Emilia Fogelklous verksamhet som en akademiker som, med ett valt filosofiskt perspektiv på tro, förenar en kristen livshållning med ett starkt samhällsengagemang. Med denna beskrivning som bakgrund diskuterar jag därefter hennes syn på viljan som en central punkt i detta att vara människa och forma sitt och andras liv. Avslutningsvis sammanfattar jag några punkter som ett livsåskådningsvetenskapligt konstruktivt bidrag till dagens samhällsdebatt.

Fogelklou – akademiker i reflekterande praktik

Hur kom det sig att Emilia Fogelklou till sin lärarinneexamen (1899), studentexamen som privatist (1904) och filosofie kandidat examen (1906) valde att lägga till en examen i teologi? Frågan är berättigad av flera skäl. År 1914 hade cirka 435 kvinnor i Sverige avlagt akademisk examen, det var hälften av de studentkor som påbörjat sina studier. De flesta av dessa skrevs in vid filosofisk fakultet, även om förvånansvärt många också läste medicin och naturvetenskap. Ytterst få läste juridik och teologi.³ Många studentkor var beroende av familjens fulla stöd. Det hade Emilia Fogelklou. Samtidigt var hon inte ekonomiskt beroende av dem.⁴ Den student som kom till Uppsala 1906 hade flera års yrkeserfarenhet, och drevs av en stark religiöst förankrad övertygelse. Hon var publicerad och hon hade ett stipendium.⁵

Schablonbilden då av ”den kvinnliga akademikern” var en avvikare, en anomali, en isolerad ö, begåvad men ful. Ofta ifrågasattes deras könsidentitet och ofta var hon tvungen att förhålla sig till detta på olika sätt.⁶ Kvinnornas situa-

tion i akademien kan beskrivas så, att om man ändå var annorlunda kunde man lika gärna gå utanför normaliteten. Detta är möjligt att vända till en fruktbar paradox. Att vara avvikare ger en viss frihet och utrymme för formandet av egna identiteter. Jag väljer att se detta som en rimlig utgångspunkt för att förstå bilder och beskrivningar av Emilia Fogelklou. Ulla Isaksson och Erik Hjalmar Linder skriver:

Fogelklou var en människa utanför etablissemangen: varken kyrklig eller okyrklig, varken borgerlig eller socialist, i grunden varken protestant eller katolik.⁷

I en mening är hon alltså en typisk kvinnlig akademiker i sin tid, samtidigt är det just den situationen som gör henne unik och bestämmer hennes förutsättningar för att utveckla ett eget teologiskt tänkande. Möjligen var det så hon uppfattade sig själv, kanske nyttjade hon också det paradoxala rörelseutrymmet medvetet. Samtidigt räcker inte detta som förklaring till den särpräglade teologiska röst som hon kom att utveckla. Det är nödvändigt att reflektera över helheten i hennes akademiska examen. Före teologiexamen hade hon avlagt en fil. kand. (1906) i religionshistoria, litteraturhistoria, teoretisk och praktisk filosofi samt pedagogik. Filosofi var ett viktigt redskap i hennes formande av teologiska tankestrukturer och begrepp.

Universitetet blev inte hennes arena för det fortsatta teologiska arbetet. Jag fördjupar inte här orsaker och skäl till detta. Flera har skrivit om processerna kring hennes ansökan till professuren i religionshistoria i Uppsala 1938.⁸ Jag väljer att konstatera att detta inte var den plats hon valde/kunde välja. Inte heller var det en miljö som valde henne när hon själv öppnade för möjligheten. Inkompetensförklaringen säger minst lika

³ Florin, Christina (2006) *Kampen om kunskapen* - <http://www.ub.gu.se/kvinn/portaler/kunskap/historik/>

⁴ Senare kom flera familjemedlemmar snarast att vara ekonomiskt och praktiskt beroende av henne.

⁵ Meijling Bäckman, Ingrid (1997) *Den resfärdiga. Studier i Emilia Fogelklous självbiografi*. (Eslöv: Bruno Östlings förlag Symposion), s. 23.

⁶ Markusson Winkvist, Hanna (2003). *Som isolerade öar: de lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft*. (Eslöv: Bruno Östlings förlag Symposion).

⁷ Isaksson, Ulla och Linder, Erik Hjalmar (2003) *Elin Wägner en biografi* (Stockholm: Albert Bonniers förlag) [Återutgivning av de två biografierna *Elin Wägner 1882-1922 Amason med två bröst* (1977) och *Elin Wägner 1922-1949 Dotter av moder jord* (1980).] s. 437.

⁸ Järlström, Margareta, ”Inkompetensförklaringen och oduglighetskomplexet”, s. 152-158 i : Aspegren, Kerstin (red.) (1990). *Emilia Fogelklous verklighetsupptäckt*. Serie: Gnosis, Tidskrift för en andlig kultur (1989:2-4) (Delsbo: Åsak).

mycket om den akademiska teologiska miljön som om Emilia Fogelklou. Det är en faktor i detta att Fogelklous teologi inte fått större uppmärksamhet. Det som hade kunnat inkluderas för en bredare teologisk forskning blev ett utanförställt sidospår, och att intellektuellt misshandlas har konsekvenser.⁹

Inte heller kyrkan blev hennes arena. Det var ett väl reflekterat val att inte sträva för ett präst-ämbete.¹⁰ Hon ifrågasatte starkt ämbetspositionernas lämplighet för ett främjande av människors troslov. I inledningen till den självbiografiska romanen *Barhuvad* finns ett citat av Verner von Heidenstam där bokens titel förklaras. Det kastar också ljus på hennes förståelse av "ämbetstillhörigheter" vare sig de är i kyrka eller skola.

Törs jag fråga, är min herre Hatt eller Mössa?

Barhuvad, sa främlingen och slog handen på sin hjässa,

Helst barhuvad, som den gode Guden har skapat mig.

Emilia Fogelklous arenor för teologiskt tänkande och livsreflektion var skolan och andra platser för utbildning. Till en början inom skolväsendet, senare efter 1929 som frilansande föreläsare med kortare eller längre uppdrag i bildningsförbund och folkhögskolor. Friheten var nödvändig för

att inte fastna i det upprepande draget i kunskapsförmedling.

För att beskriva Fogelklous teologiska hållning är det rimligt att tala om livshållning istället för livsåskådning. Valet är egentligen enkelt. För att fånga Fogelklous sätt att tänka och leva tro, menar jag att livsåskådningsbegreppet blir missvisande.¹¹ Dimensionerna i livsåskådningsbegreppet riskerar att osynliggöra reflekterad praxis. Definitionen av livsåskådning förhåller sig främst till en intellektuell process. Inte så att det medvetet utesluter andra aspekter, men genom att det inte approcherar praxis riskerar det reproducera en passivitet, kanske ansvarslöshet, i den intellektuella processen. Särhållandet av intelligens och intuition (Fogelklous begrepp) är något hon söker motverka i allt hon gör och skriver. Jag återkommer nedan till definitioner av intelligens och intuition som Fogelklou instämmande med Henri Bergson ser som samspelande och nödvändiga processer i reflektionen. Livshållning som begrepp har ett intellektuellt drag, abstraherat från vardagslivet och inkluderar en handlingsdimension. En livshållnings funktion är att finna svar på grundläggande existentiella frågor. Svaren kommer främst till uttryck i olika valsituationer.¹² Jag väljer begreppet livshållning för att beskriva Emilia Fogelklous teologi som rör både text, lära och liv. Livshållning står inte enbart för värdestruktur och föreställningsvärld, utan också för mänsklig praxis och attityder till

⁹ Fler orsaker har lyfts fram till varför hon inte är särskilt omskriven. En orsak kan vara hennes gränsöverskridande typ av tänkande. En annan kan vara att det har varit svårt för dagens ofta sekulära forskare att se den radikala potential som religiös livstolkning kan innebära. Se bl.a., Johnselius Theodoru, Cecilia (2003) "Profetisk feminism: Emilia Fogelklou och kvinnans samhälleliga kallelse", s. 102-120 i Witt-Brattström, Ebba och Lennerhed, Lena (red.) *Kvinnorna ska göra det! Den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad – som idé, text och historia*. Samtidshistoriska frågor 6 (Huddinge: Samtidshistoriska Institutet, Södertörns Högskola), s. 102-104.

Angående diskussionen om religionsblindhet, se Hammar, Inger (1999) *Emancipation och religion: Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900* (Stockholm: Carlsons), s. 32.

¹⁰ Se brev till Lydia Wahlström. "Varför Emilia inte ville bli präst". i Aspegren (1990), s. 124.

¹¹ Jeffner, Anders (1973) *Livsaskådningsforskning* (Uppsala) s. 18. En livsåskådning sägs där utgöras av tre komponenter: (1) teorier om människan och världen, (2) ett centralt värderingssystem och (3) grundhållning. Senare har denna definition utvecklats vidare av Jeffner och andra forskare. En huvudpoäng i definitionen är att de olika komponenterna samspelar och därvid utgör en helhet. För en fördjupad bild av utveckling och kritik av livsåskådningsbegreppet se Lindfeldt, Mikael (2003) *Att förstå livsåskådningar - en metateoretisk analys av teologisk livsåskådningsforskning med anknytning till Anders Jeffners ansatser* Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Faith and Ideologies. Uppsala Universitets förlag.

¹² Lindstedt Cronberg, Marie & Stenqvist, Catharina (red.) (2008). *Förmoderna livshållningar: dygder, värden och kunskapsvägar från antiken till upplysningen*. (Lund: Nordic Academic Press), s. 10-11.

livet, subjektet, socialt umgänge, makt och kunskapsökande.¹³

Internationell öppenhet

Karaktäriserande för Fogelklous livshållning var hennes nyfikna sökande efter samtalsparter, nya perspektiv och erfarenheter av liv. I detta ingick ett självklart gränsöverskridande såväl ämnesmässigt som i kanske oväntade vänskapsband. Det internationella intresset kan ses som en del i hennes synsätt. Efter sin kandidatexamen reste hon 1910 som Olaus Petri-stipendiat till England, Frankrike och Italien för att studera aktuella filosofiska och religiösa rörelser.¹⁴ Det internationella sammanhang som hon då tog del i, kom att spela roll för hennes fortsatta både liv och tänkande. Jag stannar här inför två iakttagelser. Dels den framväxande katolska sociala rörelsen, dels hennes möte med fransk modernistisk filosofi.¹⁵ Man kan diskutera hur mycket Fogelklou inspirerades av idéer hon lyssnade till och hur mycket som dessa idéer artikulerade och smälte samman med hennes redan pågående teologiska reflektion.

En första ram för förståelse är den katolska sociala rörelsen. Den romersk-katolska kyrkan hade under den senare delen av 1800-talet en betydande dogmutveckling. En del i detta var dogmen om påvens ofelbarhet i lärofrågor. Tidens moderna filosofiska riktningar uppfattades som ett hot mot Kyrkan. I Frankrike växte en motrörelse. Den var katolsk-demokratisk med ett starkt socialt engagemang. Man arbetade i stu-

diecirkelform, lokaler för dialoger, med tidskrifter m.m. för att möta de växande sociala problemen. Fogelklou konstaterade att rörelsens ledare trots idébasen ändå var ganska auktoritär, men den radikala verksamheten var en sådan som hon senare kom att ägna sig åt själv. Detta, menar jag, inspirerar Emilia Fogelklou till de senare vägval hon gör när det gäller att gestalta sin livshållning i såväl text som liv.

En andra ram för förståelse finns i hennes möte med Henri Bergsons filosofi.¹⁶ Henri Bergson (1859-1941) var en inflytelserik fransk filosof i tidigt 1900-tal. Han fick nobelpriset i litteratur 1928. Efter andra världskriget minskar hans inflytande betydligt. Han påverkade både Merleau-Ponty, Sartre, and Lévinas arbeten. Senare har han åter uppmärksammats av bl.a. Gilles Deleuze. Bergson introducerades i Sverige genom John Landquist och Nathan Söderblom, men också Emilia Fogelklou. Henri Bergsons bok *L'evolution créatrice* (Sv. *Den skapande utvecklingen: om livets betydelse*) kom 1907. Det var början till vad som ibland kallats "legenden Bergson". Hans filosofi och roll som intellektuell diskuterades livligt både i akademiska och offentliga kretsar. När boken översattes till engelska menade Bertrand Russell att Bergson vill göra oss till bin, med förmågan till intuition. Han noterar också att alla försök att klassificera Bergson kommer att misslyckas eftersom hans filosofi skär genom alla uppdelningar så som empirism, realism eller idealism.¹⁷

Bergsons nära knytning mellan natur och värden delas av Fogelklou. Men än viktigare är hans syn på intelligens och intuition i filosofiskt arbete, samt hans beskrivning av duration¹⁸ som

¹³ En utvecklad definition finns i, Stenqvist, Catharina (2008) "Livets bräcklighet. Ett resonemang om livshållningar" s. 27-49 i, Lindstedt Cronberg, Marie & Stenqvist, Catharina (red.) (2008). *Förmoderna livshållningar: dygder, värden och kunskapsvägar från antiken till upplysningen*. (Lund: Nordic Academic Press).

¹⁴ En utförlig årtalsbiografi tillsammans med litteraturutgivning finns i temanumret av Gnosis. Aspegren, Kerstin (red.) (1990). *Emilia Fogelklous verklighetsupptäckt*. Serie: Gnosis, Tidskrift för en andlig kultur (1989:2-4) (Delsbo: Åsak).

¹⁵ Sahlin, Björn (1990) "Bland franska modernister" s. 73-75 i Aspegren, Kerstin (red.) (1990). *Emilia Fogelklous verklighetsupptäckt*. Serie: Gnosis, Tidskrift för en andlig kultur (1989:2-4) (Delsbo: Åsak).

¹⁶ Fogelklou introducerar flera personers tänkande genom reflekterande essäer över deras liv och idéer. Även Simone Weil introduceras av Fogelklou. Även historiska personer som Birgitta och Franciscus läser hon och introducerar genom sin tolkning och reflektion.

¹⁷ Lawlor, Leonard and Valentine Moulard, "Henri Bergson", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2008 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <http://plato.stanford.edu/archives/win2008/entries/ber-gson/>.

¹⁸ Jag använder här John Landquists översättning av "la durée". Landquist, John (1928). *Henri Bergson: en populär framställning av hans filosofi*. (Stockholm: Bonniers). "Duration är den inre tiden, det är rörelse

grundläggande verklighet.¹⁹ Filosofins verksamhet består enligt Bergson inte i ett väljande mellan begrepp och ståndpunkter. Begrepp och positioner är resultat av vår intelligens normala och vanliga sätt att arbeta. Bergson skiljer mellan intelligens, som är den mer analytiskt väljande förmågan och intuition. Intuitionen beskriver han som ett slags erfarenhet genom sinnen. Där delar blir till en helhet. Samtidigt sker både ett brytande av "det invanda" och ett syntetiserande av något nytt. Bergson kallar detta "sann empirism". Intuitionen kastar om intelligensens normala sätt att arbeta. Bergson talar om "the turn of experience", där individer drar nytta av erfarenheter och upplevelse så att det främjar mänsklig mognad. Att placera sig själv i och över denna vändning är inte enkelt, utan kräver ansträngning.²⁰

Intuitionens metod innebär att gå in i sig själv i själv sympati och genom detta utvecklas heterogent i förhållande till andra. I denna process ställer man sig inom durationen (*la durée*) och känner då en väl definierad spänning, vars riktning förefaller som ett val mellan ett oändligt antal möjliga durationer. Intuitionen – kännandets reflektion i denna process – står alltså i relation till hela detta kontinuum av duration. Intuitionen ger ingen absolut kunskap om durationen som helhet, men ger styckevis kunskap ur denna helhet. Intuitionen är därför mer likt minne, än perception.

Tänkandets begränsning är något som Emilia Fogelklou sedan tidigare diskuterat i relation till Axel Hägerströms filosofi.²¹ I Bergson fann hon en etablerad filosof som hon kunde instämma med och dra nytta av i sin fortsatta teologiska reflektion, där de filosofiska utgångspunkterna tillämpades av henne. Intuitionens metod och denna grundläggande syn på föränderlighet och

och förändring och är en absolut verklighet för Bergson," skriver Landquist s. 57.

¹⁹ Bergson, Henri (1914). *Intuition och intelligens: inledning till metafysiken*. 2., genomsedda uppl. (Stockholm: Wahlström & Widstrand).

²⁰ Lawlor, Leonard and Valentine Moulard. "Henri Bergson".

²¹ Järlström, Margareta (1990) "Den organiska linjen I: 'Att tänka med hela kroppen'", s. 19-25 i Aspegren, Kerstin (red.) (1990). *Emilia Fogelklous verklighetsupptäckt*. Serie: Gnosis, Tidskrift för en andlig kultur (1989:2-4) (Delsbo: Åsak).

rörelse återkommer i det material som här ska analyseras.

Texter om samhället och människan

Under 1920-talet skriver Emilia Fogelklou ett tiotal böcker i bland annat psykologi, religion och samhällsvetenskap. Med sin inriktning på skola och utbildning är det också samhällssynen med utgångspunkt i den enskilda människan som utgör det centrala fältet för hennes teologiska reflektion. Hon blir en av våra främsta teologiskt reflekterande praktiker som artikulerar en socialt orienterad kristen livshållning.

1920-talet var inte, som vi brukar uppfatta det, en mellankrigstid. Tvärtom präglas den av tankar och erfarenheter efter kriget. Det är efterkrigstid. Man ville aldrig mer ha krig och såg med tillförsikt fram mot en tid av evig fred. Samtidigt var Sverige ett jordbruksland i förändring, och industrialiseringen var i full gång. Ekonomin och människors försörjning vacklade under denna omställningsperiod. Arbetslösheten steg kraftigt under 20-talet med en kulmen i samband med 30-talets depression. Politiskt var det turbulent, regeringar efterträdde varandra. För kvinnorna var det en brytningstid. 1921 får kvinnor rösträtt. Kvinnor är nu medborgare med samma legala rättigheter som män. Men vad skulle detta innebära? Var kvinnorörelsen framme vid sitt mål? Birgitta Wistrand beskriver kvinnornas situation under 1920-talet som ambivalent. Utvecklingen hade lett till osäkerhet och att som kvinna ha en upplevelse av att samtidigt vara oemotståndlig och ändå inte duga. Hon konstaterar:

"1920-talet kan därför beskrivas som ett årtionde då kvinnor når formell jämställdhet med männen i och med att de flesta lagliga hinder avskaffas och den offentliga sfären öppnas för dem. Lika riktigt är det att karakterisera decenniet som en tid då kvinnors rättigheter ständigt ifrågasätts och kvinnor motarbetas."²²

²² Wistrand, Birgitta (2006) *Elin Wägner i 1920-talet. Rörelseintellektuell och internationalist*. (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 42. Uppsala) s. 26-27.

Det finns i flera av Emilia Fogelklous texter tankemönster kring det som idag kan kallas livstolkningens roll i relation till makt, jämställdhet, individ och samhälle ofta relaterat till egna exempel och erfarenheter. 1922 gifter hon sig med kulturgeografen Arnold Norlind. Äktenskapet kom att präglas av hans sjukdom och tidiga död (1929), men också, och kanske viktigare, av ett slags "själarnas gemenskap" mellan två ovanliga personer och ett pågående reflekterande samtal mellan man och kvinna om livet och dess riktning.²³ Genom Fogelstadgruppen hade Emilia Fogelklou samtidigt tillgång till en livfull arena för samtal och debatter om kvinnornas roll i samhället, och tillgång till det vi idag kallar ett nätverk. Här fanns en tilltro till att kvinnorna hade ett viktigt bidrag till samhällsbygget. Denna tilltro hämtar sin kraft ur att detta på ett politiskt sätt tidigare delvis hindrats genom att röst-rätten varit förbehållen män. Kvinnorna ses som en radikaliserande potential i politiken.²⁴ Fogelklou omfattar samma bild av kvinnors bidrag och detta i en mycket vid förståelse av vad samhället är. Fogelstadgruppens verksamhet i skrifter och utbildningar handlar om att lära kvinnor ta vara på och använda sitt medborgarskap på det sätt som de var och en kan. När nu kvinnor blivit "som vanliga människor".

Att bli den allra vanligaste människa

Det material jag använder här är två valda essäer: "Den allra vanligaste människan" ur essäsamlingen med samma namn,²⁵ och "Viljetyper (vilja för lite och vilja för mycket)" ur essäsamlingen *Vila och arbete*.²⁶ Jag gör en läsning av hennes texter mot den bakgrund jag skissat ovan för att lyfta fram en tankelinje som visar på hennes dynamiska människosyn. Jag menar att den-

²³ Mejling Bäckman, Ingrid (1997) s. 128-129.

²⁴ Witt-Brattström, Ebba och Lennerhed, Lena (Red.) *Kvinnorna ska göra det! Den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad – som idé, text och historia*. Samtidshistoriska frågor 6 (Huddinge: Samtidshistoriska Institutet, Södertörns Högskola) Förord s. 5.

²⁵ Fogelklou, Emilia (1931). *Den allra vanligaste människan: stadier och vägar*. (Stockholm: Bonnier)

²⁶ Fogelklou, Emilia (1928) *Vila och arbete. Jämte andra föresdrag i praktisk psykologi*. (Stockholm: Albert Bonniers förlag).

na inte är beroende av, men öppen för trostolkning. Detta ser jag som en förutsättning för kommunikation mellan sekulära och religiöst förankrade livshållningar.

"Den allra vanligaste människan" är ett uttryck för kärnan i Emilia Fogelklous livssyn. Den uttrycker en enkelhet i motsats till livsbeskrivningar av framstående människor som förebilder för vad som kan uppfattas vara ett gott liv. Ingrid Mejling Bäckman påpekar att idealet vanlighet står i en spänning till förstärkningen "allra", och menar att Fogelklous självbiografier kan läsas som ett förespråkande av ödmjukhetens livsväg.²⁷ Det är möjligt att uppfatta uttrycket som Fogelklous egen strävan vad gäller det egna livet och att hon även menade att ödmjukhet var en nyckel till alla människors liv. Jag ska dock här driva en annan möjlig tolkning som kan läsas mot bakgrund av Bergsons filosofi. Jag kopplar också isär en biografisk läsning av Fogelklou och hennes texter. Jag menar att texter har en autonomi i förhållande till sin författare i den meningen att det inte är självklart att det är författaren som "äger tolkningsföreträdet". Texter är möjliga att läsa på flera sätt, inte minst när tiden har förflutit sedan de skrevs. Den linje jag här vill skissa rör *längtan, vilja och riktning – i syftet att bli den allra vanligaste människa*. Detta sett som delar i en mänsklig mognadsprocess. I en Fogelklousk läsning är detta en process i relation till tro. Jag menar att det inte är en nödvändig ram, men processen kan finna stöd i kristen trostolkning.

Längtan och riktning

Dynamiken är central i Fogelklous människosyn. "I Fogelklous värld längtar människor, de är i rörelse, på väg."²⁸ Själv beskriver hon det så:

Den som skall möta människan i människan är inte hjälpt med rutin. Hon måste ideligen se folk som nya, eller rättare: mäktiga förnyelse. Men det

²⁷ Mejling Bäckman, Ingrid (1997) s. 195-196.

²⁸ Mejling Bäckman, Ingrid (1997) *Den resfärdiga. Studier i Emilia Fogelklous självbiografi* (Stockholm: Symposion) s. 50.

kan man inte utan att ana guden innanför dem, den arbetande, fångne guden.²⁹

Essän ”Den allra vanligaste människan” tar sin utgångspunkt i att i all ”mänsklig last eller irring” finns något av evigheten gömd, dold eller förvriden. (jfr Bergson, duration). Bekymret är att människan själv inte ser eller känner igen sin egen längtan. Längtan är svår att rikta och den griper fel, samtidigt menar Fogelklou att ”livet gör allt för att röja missriktning och förhjälpas ombrytning.”³⁰ Det hon beskriver är livssmärtan i när längtan inte hittar det den längtar till. Fogelklou definierar längtan som *människans längtan efter människan*. En längtan som förenas med andras längtan genom kärlek. Kärlek som är Gud. Men kärlek vet vi inte riktigt vad det är.

Längtan och omriktning talar hon om som en självuppgörelse. Bergsons idé om intuitionens inbrytning genom intellektet som ett ansträngande arbete, kastar ljus över vad en sådan process kan vara. Emilia Fogelklou beskriver den så:

Envar, som vågar sig på en sådan självuppgörelse – inte bara skrupulenser och självförringningsprat – utan en allvarlig ensamhet med sin själs oro, skall inte bara till sist upptäcka vad han gick miste. Den människan skall också vinna en insikt, som säger henne både vad hon nu ska göra och hennes kostnader för att riktas rätt.³¹

Här förenar Fogelklou kristen fromhetstradition med Bergsons intuitionsfilosofi. Hon för reflektionen in på en allmänmänsklig yta, där hon visar på öppningen för att gå mot kristen tolkning, men den är inte logiskt nödvändig. Detta trots att hon själv argumenterar starkt för en kristen tolkning. Hon menar att ”omskakningarna” kan ske genom präst eller pingströrelse, bok eller predikan, men avvisar deras monopol eller företrädesrätt. Det kan lika gärna ske genom att människans egen längtan tagen på allvar och reflekterad.

Den längtan som finns hos varje människa samspelar också med hennes vilja. Hon definierar dem inte i relation till varandra, men min tolkning av henne är att längtan är mer omedve-

ten, medan vilja är människan på väg till handling. Man kan sammanfatta det så att längtan är att ta sin egen oro på allvar, att våga vilja göra detta är ett stort och viktigt steg. Och den riktning som denna längtan bör ta sig är till andra människor i kärlek, för den andra människans skull och för sin egen skull. Om man läser med Bergson i minnet, sker ju mötet med en annan människa i ett sökande efter det heterogena i den andra, vilket också tydliggör det som är det egna i mig själv. Samtidigt pekar Fogelklou på att det är i ett sådant möte människor förenas. Hon konstaterar:

Vad världen behöver mest är inte rikt rustade väsen, utan allra mest sådana, som vet att vi i grunden alla äro *ett*.³² (Förf. egen kursiv.)

Viljans roll

Vilja är ett centralt begrepp för Fogelklou, och i essän ”Viljetyper” tar Fogelklou sin utgångspunkt i ”den urgamla striden” om människans fria vilja. Fogelklou förhåller sig till två huvudlinjer - en deterministisk och en indeterministisk. Hon placerar människan i en brottnings mellan å ena sidan en omedveten ”blind” vilja, där personen styrs av det hon kallar instinkter och omedvetna motiv och å andra sidan en ”seende” vilja som hon menar lätt sätts åt sidan och blir betydelselös i relation till den förra. Det hon diskuterar i essän är viljans frigörelseprocess:

Viljans frigörelseprocess i betydelse av insiktboundhetens förvandling i självkännedomens klar-synta målmedvetenhet är ingalunda någon fadder-gåva, som människan får till skänks; det är ett livsarbete, som hon under inga omständigheter får skylla ifrån sig, om hon vill ha ”människomärke”.³³

Hennes ståndpunkt uppfattar jag som ett bejakande av att människans vilja *inte är fri*, men också ett bejakande av att den *kan vara det*. Vä-

²⁹ Fogelklou, Emilia (1931) s. 16.

²⁹ Fogelklou, Emilia (1931) s. 14.

³⁰ Fogelklou, Emilia (1931) s. 10.

³¹ Fogelklou, Emilia (1931) s. 13.

³³ Fogelklou, Emilia (1928) ”Viljetyper. Vilja för lite – vilja för mycket.” s. 39-51 i Fogelklou, Emilia, *Vila och arbete. Jämte andra föresdrag i praktisk psykologi*. (Stockholm: Albert Bonniers förlag). s. 39.

gen till viljan är ett medvetet och livslångt arbete och inte en förmåga som några har och andra inte.

Att söka sin vilja är, menar Fogelklou, utmärkande för vad det innebär att vara människa. Med grund i psykologiska insikter avvisar hon den tidigare uppdelningen av vilja, känsla och förstånd vanlig inte minst inom kristen livstolkning. Istället understryker hon samband och samverkan mellan dessa tre. Förnuft och känsla är nödvändiga för en förståelse av vilja och vilja definierar hon som handlingsenergi. Därefter beskriver hon några olika viljetyper, tillhöriga två huvudgrupper: *De som vill för mycket* och *de som vill för lite*. Hon påpekar att en person kan höra till flera grupper beroende på omständigheter och sammanhang.³⁴

Fogelklou tar inte viljan för given. Viljan, konstaterar hon, finns inte i alla människors liv. *En del vill för lite*. Hon definierar två huvudsakliga skäl: ”material för drivkraft till vilja tycks fattas” och ”en vanvårdande omgivning”. Hon exemplifierar i båda fallen med barn, men räknar också med att det också kan gälla vuxna.³⁵ Hon påtalar en koppling mellan kropp och vilja. Fysisk träning eller arbete ger en kroppskänedom som öppnar för energi och målinriktning. Hon betonar också vikten av intressepunkter. Att finna en enda sådan intressepunkt kan vara till hjälp för att locka energin att hitta ut. En vanvårdande omgivning kan vara en likgiltighet där ingen gränssättning sker eller ett ständigt tvång eller misshandel som skapar rädsla och hindrar viljans utveckling. Personen har vilja, men får inte utlopp för den eller låter den gå åt inget eller fel håll. Energin slösas ut och försvinner. Frukten för omgivningen gör att viljan döljs och tar bakvägar. Den tar sig uttryck i lögn, list och förställning. Tvånget ”kan framkalla ofruktbar och beständig oppositionslystnad, som blir fullt sysset med att reagera negativt, att den aldrig når fram till en positiv insats.” I samtliga fall är förmågan att ta egna initiativ svag.

En annan brist handlar om en felaktig förställning om vilja. Personen förväxlar vilja med

fantasi och önskedröm. Kraft går åt till önskedrömmar istället för att finna kraft ur sin vilja. Fogelklou menar att möjligheten att gå vidare ur denna position handlar om att lära sig att sätta begränsade och överkomliga mål utan att släppa längre förhoppningar. Ett annat hinder för viljan handlar om tveksamhet. Personen har en vilja, men tvekar i realiserandet. Denna självhämning förknippar Fogelklou dels med intellekt, dels i en annan variant med starka känslor. Med intellektuell förmåga har personen möjlighet att göra en översikt där man kan se flera vägar, men har samtidigt insikt om ett flertal möjliga konsekvenser så att det försvårar ett faktiskt val och realiserande. Personen hämmas av frukten att göra något dumt så att det hindrar all handling. En variant är att samma förlamning förknippas med starka känslor. Fogelklou nämner frukten, förödmjukelse och sorg. Ofta bryts förlamningen av upptäckten att kunna göra något för en annan – åtminstone gäller detta sorgen.³⁶

Karaktäriserande för *dem som istället vill för mycket*, är stark koordinationsförmåga mellan tanke och känsla, men bristen tar sig uttryck som exempel på energislöseri i olika former. Därmed går kraften likväl förlorad ur viljan. Fogelklou påtalar brister i proportioner i synen på vad som kan anses vara viktigt och en oförmåga till prioriteringar. Här ägnas en otrolig energi åt att få sin vilja igenom i riktigt små ting. Fogelklou menar att detta hänger samman med en begränsad intelligens eller ett begränsat livsperspektiv. Begränsningarna kan mötas med jämförelser och ett försök att vidga perspektiven. En annan brist handlar om förmågan att se en komplexitet. Det ger ett enkelspårigt och förenklat engagemang. I förlängningen kan den ta sig uttryck som fanatism. Målen kan vara långtgående, men är synnerligen enögda och endimensionella. Även här behövs fler perspektiv och breddad erfarenhet. En tredje variant av att vilja för mycket hör samman med ”en jäktande personlighetstyp”, där ytlig energi ges ut utan samband med inspiration eller personlighetsfärg. Viljan är inte förankrad i den egna personen och arbetsinsatsen blir mekanisk. Personen tappar insikt om mål och medel och går in i upprepning. Detta leder till en inre paradox. Personen ser ut att vilja för mycket,

³⁴ Fogelklou, Emilia (1928) s. 39-41.

³⁵ Fogelklous termer uppfostran och livsuppfostran uppfattar jag ligga ganska nära vår tids benämningar lärande och livslångt lärande.

³⁶ Fogelklou, Emilia (1928) s. 41- 46.

men saknar vilja till egen avspänning, vilket går ut över hälsan. I en mening finns vilja, men inte för det egna. Ett annat uttryck för bristande kännedom om den egna förmågan och hur detta relaterar till andra visar sig i en gåpåighet. Det kan likna jäktandet, men hälsan står inte på spel på samma sätt. Den relaterar helt enkelt inte till andra och hindrar från mognad och ett utvecklat djup hos människan.

Även i denna huvudkategori kan det finnas exempel på en felaktig föreställning om viljan, nämligen om vad målinriktad vilja ger rätt till. Här är viljan, förenad med härsklystnad, inne på "olaga område". Den vill ha makt över både ting och människor. Andra människor görs till verktyg för den egna saken. Den rymmer en hänsynslöshet. Fogelklou menar att det finns olika grader av medvetenhet om sin härsklystnad. Även en vilja att var outhärlig för andra kan utöva makt genom sin tjänstvillighet eller beskyddarvilja. Trots att den ofta är omedveten kan det vara ett uttryck för en bristande förmåga att sätta sig in i andras förhållanden; en fantasifattigdom.

Vilja – som mellanposition

Hur ska man då se på Emilia Fogelklous bidrag till reflektionen om individens vilja? Själv avslutar hon sin essä med en strof som hon ofta återkommer till.³⁷

Man kunde säga att viljeuppfostrans väg går från ett *jag vill icke* genom ett *jag vill* till ett *jag är vilig* inför det som är större än jag och som äger mig och mitt utan det ringaste förbehåll, också tvärt emot all yttre fördel. Jag kom en gång att formulera saken så:

"Jag vill ej vilja och ej icke-vilja.
Men viljas vill jag av mitt väsens Gud."³⁸

I frågan om människans fria vilja kan detta kallas en mellanposition. Viljan är å ena sidan fri, å andra sidan inte. Man kan se viljan som en potential som hos Fogelklou har samband med det

heliga.³⁹ När Fogelklou talar om människans vilja och viljekraft, ligger hon också nära begrepp som vanor, men ändå inte. Hon understryker en skillnad mellan vanemänniskan och viljemänniskan. Viljemänniskan kan bryta nya spår med blick för nya möjligheter, vilket vanemänniskan har svårt för.⁴⁰ Återigen speglas Bergsons filosofi i hennes tänkande. Genom att ställa sig i mellanpositionen av att vare sig vilja eller icke-vilja, öppnar hon för en sårbarhet eftersom hon bejaktar att det finns det som ligger utanför vår kontroll. Hon föreslår en position som innebär att medvetet (med vilje) ställa sig till förfogande; att ge sig hän utan att veta/ha kontroll över nya projekt i en okänd framtid och att vara beredd på att framtiden förändrar sig till något jag inte har förmåga att tänka. I sårbarheten öppnar hon för att andra människor (med annan vilja eller bristande vilja) kan reagera med förtryck (tvång). Men den positionen gör det också möjligt att mötas i kärlek eller med barmhärtighet. I den vilja hon beskriver ställer hon sig dock inte ensam, hon vilar "i något" samtidigt som hon inte överger sig själv.

Essän är skriven i ett kvinnosammanhang. Sveriges Husmodersföreningars riksförbund ber henne ge ut föredrag som hon hållit i deras regi. Jag ser det som en rimlig tolkning att 20-talets situation för kvinnor utgör en viktig förståelseram för viljan som livsfråga. Det var möjligt utifrån rösträtten och valbarheten för kvinnor att vilja något mer än för familjen eller den egna personen. De hade tillgång till politisk makt att vilja förändra samhällliga livsvillkor. Emilia Fogelklou identifierar viljekraft som ett nödvändigt redskap för att forma sitt liv och samhället (och i den ordningen för Fogelklou). Inte så att hennes essä är ensidigt riktad till kvinnor, men är särskilt viktig för kvinnor. Det är då intressant att se att hon inte i första hand talar om en moralisk nivå där regler, normer, attityder och värderingar inramar livet. Istället pekar hon på människors potential att genom livstolkning ha förmåga att välja mellan att vilja anpassa sig (t.ex. till samhället) och att med sin vilja aktivt bidra till förändring av såväl det egna livet som det ge-

³⁷ Dikt av Fogelklou 1912, men ofta citerad av henne senare. Mejling Bäckman, Ingrid (1997) *Den resfärdiga. Studier i Emilia Fogelklous självbiografi* (Stockholm: Symposion) s.51.

³⁸ Fogelklou, Emilia (1928) s. 51.

³⁹ I teologin en klassisk ambivalens framför allt i paulinisk teologi se t.ex. Rom 7:14-25; Gal 2:20.

⁴⁰ Fogelklou, Emilia (1928) s. 43.

mensamma. Hon visar på möjligheten, men avkräver den inte. Så läst så kan man citera Elisabeth Hermodssons ord: ”Det drar en stilla revolution i hennes spår”.

Fogelklous bidrag

Jag har i det ovanstående ägnat mest utrymme åt viljan. Så är också Fogelklous nyanseringar mer komplexa kring viljan än om längtan och människans riktning. I min läsning av Fogelklou och hennes beskrivning av längtan, vilja och riktning så återkommer frågan om hur dessa tre samspekar. Handlar det om att få fatt i sin vilja att ta sin längtan på allvar, eller är viljan något som kommer ur en känd och riktad längtan? Jag menar att dessa tre inte ska uppfattas befinna sig i en stegvis linje. Det är samtidiga skeenden som rör grunden för hennes livshållning. I hennes definition av längtan finns, bortom eller genom denna, en närhet till det heliga, evigheten eller Gud. I hennes definition av viljan finns istället något som liknar formandet av ett subjekt. Detta subjekt är inte fast och avgränsat, utan öppet och sårbart. I riktandet (av såväl vilja som längtan) ligger en strävan efter möte med egna och andras längtan och viljor. Det är så jag uppfattar att hon tänker och ännu mer: det är utifrån detta hon formar sin vardag och låter den formas av det som också oväntat bryter in. Genom att hon även lever så, är det riktigare att kalla detta hennes människoliv snarare än hennes människosyn.

Hon talar om individer, men inte om den ensamma individen. Hon talar om det vanliga vardagliga livet. Hon tar inte subjektet och förmågan till vilja för given. Hon betonar livets föränderlighet som en grundförutsättning. Hon talar ändå inte om utveckling men om strävan efter autenticitet. Själva uttrycket ”Den allra vanligaste människan” är menar jag inte uttryck för en personlig ambivalens. Utan ansluter till en tradition av luthersk antropologi där människan står i en faktisk paradox att det är just här i vardagligheten som människan är mest ”gudslig”. Denna tar hon med till ett filosofiskt tankesammanhang för att skapa en religionsfilosofisk grund för att kunna hålla avstånd till institutionaliserad religion, men framför allt konstruktivt stödja, förverk-

liga och ge exempel på en socialt orienterad kristen samhällstolkning med människan i fokus.

Teologi och samhällssyn inför 2010-talet

Det är naturligtvis möjligt att kritiskt analysera Fogelklous filosofiska utgångspunkter. Här har jag valt att inte göra det. Det jag har velat ta på allvar är hennes förmåga att ta ett alternativt teologiskt perspektiv och stadigt driva detta. Det är också hennes val att centrera kring en antropologisk utgångspunkt för tro. Och trots ett fromt språkbruk lyckas hon skapa ett allmänmänskligt fält i sin teologi som möjliggör dialog även med sekulära röster.

Så vad kan vi ta fasta på? Det beror på vad vi väljer som central existentiell livsfråga i samhället. Henne fokus är människan och detta är också en aktuell fråga för oss. Då var det frågan om hur kvinnor skulle på bästa sätt ta sig an sitt samhällseliga medborgarskap. Idag är motsvarande fråga annorlunda formulerad:

Det övergripande målet för jämställdhetspolitiken är att kvinnor och män skall ha samma makt att forma samhället och sina egna liv.⁴¹

Målet väcker frågor. Vad innebär det ”att ha makt att forma”? Hur kan denna makt beskrivas? Hur relaterar individuella mål och samhällets mål till varandra? Hur gör man för att förverkliga målet – vilka förmågor och redskap behövs?

I detta sammanhang blir det tydligt att Emilia Fogelklous bidrag inte är ödmjukhet i första hand, utan utgångspunkten i individen och dess framväxande mognad. Hon talar om längtan, riktning och vilja. Vad längtar och vill män och kvinnor idag? Vad kan ses som rimliga och goda riktningar för våra liv tillsammans? Några synpunkter kan ställas i dialog med vår tid: (1) Fogelklou *har en annan ordning mellan samhälle och liv*, individen först och samhället sen. Där emot är det inte så att individens liv formas före

⁴¹ Prop. 2005/06:155 (<http://www.regeringen.se/content/1/c6/06/07/46/bc381acc.pdf>).

samhället. Hon förutsätter ett samspel mellan individer. Men individens vilja behöver skärpas, för att därefter kunna förenas med andras. Individens vilja förefaller vara en förutsättning för en kollektiv intentionalitet. (2) Fogelklou uppmärksammar det i *livet som ligger bortom vår kontroll*. Det som vi inte kan ha makt över, vare sig som enskilda eller som samhälle. Hon pekar på de oplanerbara livsvillkor som inte kan undvikas, men som ändå kan hanteras med hjälp av viljan. Inte för att man vill det, utan för att man inte har något annat val än att bejaka det och göra något av det trots allt. (3) Fogelklou understryker uppfostrans roll och *möjligheten för människor att bearbeta sig själva och att mogna*. Det är intressant med hennes koppling till den egna personens vilja relaterad både till kropp och inre intressen. De hinder som hon ser handlar mindre om inläring (kognitivt) och kompetens (kunskap), utan mer om personlig kännedom, lotsning och att ge värde åt fysiskt arbete och/eller träning och till utveckling av intressen.

Till sist, så uppmuntrar Emilia Fogelklou människor att söka stöd i en intensivt erfaren verklighet, snarare än att söka bli bekräftad av andra människor. Vi är ofta vana att se den typen av erfarenheter som grund för världsfrånvändhet. Fogelklou ser det som en förutsättning för att förändra samhället. Detta är inga svar. Det är snarare början till ett angeläget samtal.

Summary

The article presents the first Swedish woman to graduate in Theology – Emilia Fogelklou. The focus is her analysis on individuals' ability (or disability) to will, which shapes identity as well as relations to others. Fogelklou also draws on this reflection in relation to faith and society. Her standpoint can be said to be an in-between position where free will is not always there for individuals but a potential for everybody. The article concludes in a suggested dialogue, bringing Fogelklou's text as a dialogue voice to the contemporary reflection on the Swedish political goal for equality: That men and women should have equal power to form society and one's own life.